

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ Й ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 631.152 (477)

ВИРОБНИЦТВО ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

**П. І. Коренюк, доктор економічних наук.
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка.**

© Коренюк. П.І., 2013.

Стаття отримана редакцією 06.02.2013 р.

Вступ. Земельні ресурси, зокрема сільськогосподарські угіддя, у процесі аграрного виробництва реалізують власний продовольчий потенціал. У такому разі кінцевий показник характеризує обсяги виробництва в натуральному виразі та вартість вироблених продуктів харчування і продовольчої сировини у грошовому виразі на одиницю продуктивних угідь. Формування ринку землі в Україні проходить в умовах зростання попиту населення на екологічно чисті продукти харчування, які потрібно вирощувати не за звичайними інтенсивними технологіями, а саме за адаптивними ресурсозберігаючими технологіями.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Проблеми ефективного землекористування та відтворення земельно-ресурсного потенціалу досліджувались у працях П. П. Борщевського, В. В. Горлачука, М. Д. Гуцуляка, В. М. Трегобчука, І. А. Розумного, А. Я. Сохничя, А. М. Третьяка, М. М. Федорова, І. К. Бистрякова. Проте у цих дослідженнях не розглядалося розширене відтворення родючості земельних угідь як комплексний підхід щодо забезпечення адаптивного вирощування екологічно чистої продовольчої продукції. Так, питання виробництва екологічно чистої продукції неодноразово піднімалось у працях вітчизняних учених, зокрема О. О. Веклич, Л. В. Дейнеко, О. В. Шубравської. Однак доцільно було б досліджувати проблеми виробництва екологічно чистої органічної продукції на основі адаптивних ресурсозберігаючих технологій під призвою забезпечення розширеного відтворення родючості продуктивних сільськогосподарських угідь.

Основний матеріал і результати дослідження. Склалася об'єктивна ситуаційна проблема, яка полягає в тому, що процеси відтворення та збереження відбуваються виключно з домінуванням процесів використання, що в кінцевому результаті призводить до зниження родючості земель. При цьому як правило, виробництво продовольчої продукції відбувається

за інтенсивними технологіями, що тягне за собою збільшення виносу поживних речовин з одиниці площі, з одного боку, та погіршення екологічних показників якості продовольчої продукції, з іншого. Земельний фонд України нараховує 36483,3 тис. га сільськогосподарських угідь, з них рілля станом 01.01.2012 складає 30980,9 тис. га, або 849 %, що свідчить про високу розораність сільськогосподарських угідь і відповідну інтенсивність аграрного землекористування. Проте рівень забезпечення мінеральними добривами та іншими ресурсними компонентами залишається на досить низьким і в результаті такі показники будуть нижчими порівняно з типовими для цієї природно-кліматичної зони. Оскільки відтворювальні процеси в аграрній економіці є домінуючими, є сенс віднести їх до аграрного землекористування.

Сільськогосподарські землі в Україні використовуються досить інтенсивно і мають високу розораність, що свідчить про наявність негативної тенденції звуженого типу відтворення родючості земель.

Так, для України характерним є наявність потужного земельно – ресурсного потенціалу з високою надмірною часткою розораності сільськогосподарських угідь (табл. 1).

Таблиця 1. Земельно-ресурсний потенціал продовольчого комплексу України, 2000 – 2011 рр.

Вимірники	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у відсотках до 2000 р.	2011 р. у відсотках до 2005 р.	2011 р. у відсотках до 2010 р.
Площі сільськогосподарських угідь, тис. га	38421,4	37039,4	36487,9	36483,3	95	98,5	100
Площа ріллі, тис. га	31409,5	30883,1	30932,1	30980,9	98,6	100,3	100,2
Середньорічна кількість працівників у сільському господарстві, включаючи мисливство та лісове господарство, тис. ос.	2551	1245,5	716,8	711,0	27,9	57,1	99,2
Основні фонди на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн.	279,4	126,5	201,7	237,5	85	187,7	117,7
Результативні вимірники							
Урожайність зернових і зернобобових, ц/га	19,4	26,0	26,9	37,0	190,7	142,3	137,5
Валовий збір зернових та зернобобових, тис. т	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8	232	149,3	144,5
Обсяг реалізації, тис. т	10726,0	19458,4	23661,7	28609,0	266,7	147	121
Рівень товарності, %	43,9	51,2	60,3	50,4	x	x	x
Рівень рентабельності, %	9,0	6,8	21,1	27,0	x	x	x

Так, при адаптивному землеробстві процеси відновлення, відтворення, використання, збереження, охорони земельних ресурсів економічно виправдано розглядати як триєдиний комплекс різновекторних взаємодій. Очевидно, що стратегічні цілі, мета та завдання простого відтворення й активного збереження аграрних природних ресурсів практично збігаються. Виникає об'єктивна необхідність у забезпеченні розширеного відтворення родючості земельних ресурсів. Однак вона не може бути безмежною, і буде досягнутої межі, так званої «межі насичення». Далі можливим є тільки здійснення простого відтворення. При цьому на цих землях формуватиметься можливість щодо виробництва екологічно чистої продукції органічного походження. І так балансуванням між простим і розширеним

відтворенням на «межі насичення» забезпечується збалансований розвиток земельно-ресурсного потенціалу. Посилення процесів деградації земельних угідь створює потребу пошуку таких шляхів і заходів, які зможуть забезпечити раціональне використання й охорону земельних ресурсів з одночасним збереженням економічних, соціальних та екологічних інтересів. Основою виробництва у продовольчому комплексі є виробничі, людські й природні ресурси (табл. 1).

Як видно з табл. 1, земельно-ресурсний потенціал аграрного сектора є величиною, яка являє собою непевну константу, розвиваючись з певними тенденціями. Так, спостерігається скорочення площі сільськогосподарських угідь, особливо орних земель. Проте, якщо врахувати сталу тенденцію до зростання якісних та кількісних потреб життєдіяльності населення і фактичний стан розораності продуктивних угідь, то так звана «межа насичення» буде віддалятися, та її слід розглядати як ідеальний стратегічний тип співвідношення розширеного й простого типу відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення. На думку автора, однією з причин є відведення земель під несільськогосподарські потреби. Основні засоби виробництва мають стійку тенденцію до морального та фізичного старіння, хоча останнім часом і спостерігається деяке зростання темпів їх відновлення. Відтворення земельних ресурсів не відповідає вимогам сьогодення, оскільки інтереси суб'єктів господарювання більшою мірою спрямовуються на досягнення матеріальних інтересів, а не на збереження, поліпшення та охорону землі. Спостерігається певна тенденція до виведення земель із сільськогосподарського обігу.

Крім того, як видно з даних таблиці 1, кількість працівників у сільськогосподарському виробництві скоротилася з 2 251 тис. у 2000 році до 711 тис. у 2011р., або на 72,1%. Це є свідченням зростання продуктивності праці, з одного боку, а з іншого – це не сприяє стабілізації соціальної ситуації на селі.

У той же час існує позитивна тенденція до зростання врожайності основних сільськогосподарських культур. Так, урожайність зернових за останні 11 років зросла в 1,9 разу, проте це і винесення більшої кількості поживних речовин, посилення рівня інтенсифікації землекористування. На фоні скорочення внесення мінеральних добрив спостерігається від'ємний баланс поживних речовин. У той же час зростає товарність (43,9% у 2000 році до 50,4% у 2011 році) й рентабельність аграрного виробництва (з 9,0% у 2000 році до 27,0% у 2011 році).

Проблеми відтворення родючості земельних угідь сільськогосподарського призначення не можна розглядати без урахування рентного підходу, тому що диференціальна земельна рента 1 розглядається як можливість додаткового вирощування рослинницької продукції за рахунок кращого місця розташування земельної ділянки та вищих показників її родючості. Тобто, по суті, це є чинником природного багатства. Отже, можна зробити висновок, що рента 1 є природним надбанням і продаж її є проблемним з точки зору моральних цінностей. А ренту 2 як людський фактор, зокрема додаткові капіталовкладення на одиницю земельної площі, з морально-етичної точки зору можна продавати. Оптимальний вихід, який враховує і ринковий і морально-етичний підходи щодо забезпечення розширеного відтворення земельної родючості, на нашу думку, полягає у довгостроковій оренді з правом викупу в майбутньому. Співвідношення вищевказаних рентних підходів і є певною земельною проблемою.

Від рівня розв'язуваності земельної проблеми, як показує світовий досвід, залежить і забезпечення продовольчої безпеки держави. Так, у світі зростає попит на якісні й безпечні продукти харчування, а особливої популярності останнім часом набувають так звані «органічні продукти». Усвідомлення зростаючої екологічної загрози внаслідок інтенсифікації сільського господарства й відповідно деградації та звуженого відтворення родючості земельних ресурсів стимулювало розроблення різноманітних альтернативних методів сільськогосподарського виробництва. До таких альтернативних методів можна зарахувати точне землеробство (Precision Farming), біоінтенсивне міні-землеробство (Biointensive Mini-Farming), біодинамічне землеробство (Biodynamic Agriculture), технології використання ефективних мікроорганізмів, або ЕМ-технології (Effective Microorganism Technologies), маловитратне стале землеробство (LISA — Low Input Sustainable Agriculture), органічне сільське господарство (Organic Agriculture або Organic Farming).

Наприклад, екологічно чиста продукція виробляється в США з кінця 40-х років ХХ сторіччя і продається під спеціальним «органічним» ярликом у спеціальних магазинах та

супермаркетах, а обсяг її виробництва з 1990 до 1996 року зріс більше, ніж у 3,5 рази. Так, економічно доцільним є використання індексу відношення виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини до їх споживання в окремих регіонах і державі в цілому (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка індексів споживання основних продуктів харчування на одну особу на один рік по відношенню до нормативних

Рік	Хліб та хлібні продукти	Цукор	Олія	М'ясо й м'ясо-продукти	Молоко та молочні продукти	Риба та рибні продукти	Яйця, шт.
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Рекомендовані норми, кілограми на душу населення за рік*</i>							
	101,0	38,0	13,4	83,0	395,0	20,0	291
2000	1,2	0,9	0,7	0,4	0,5	0,4	0,6
2005	1,2	1	1	0,5	0,6	0,7	0,8
2010	1,1	0,97	1,1	0,6	0,5	0,7	0,9
2011	1,1	1,01	1	0,6	0,5	0,67	1,1
<i>Норми мінімального споживчого кошика, кілограми на душу населення за рік *</i>							
	94,8	26,8	7,1	45,5	353,5	14,1	246,2
2000	1,3	1,4	1,3	0,7	0,6	0,6	0,7
2005	1,3	1,4	1,9	0,8	0,64	1	0,9
2010	1,17	1,38	2,1	1,14	0,58	1	1,2
2011	1,16	1,44	1,9	1,13	0,58	0,9	1,3

Примітка: Норми споживання розроблені НДІ гігієни харчування на період 2000 – 2010 років та для умов соціально-економічної кризи (норми мінімального споживчого кошика).

Як видно з даних таблиці 2, спостерігається стійка тенденція до зниження виробництва таких продуктів харчування, як хліб та хлібобулочні вироби, цукру (особливо високими темпами), молока, м'яса (вдвічі), яєць. Хоча споживання вищевказаних продуктів харчування знизилося дещо меншою мірою, що може свідчити про зовнішній бік надходження продовольчих товарів, тобто імпорт. Катастрофічно знижується споживання м'яса, риби та інших відносно дорогих і в той же час особливо цінних продуктів харчування, що не може не позначитися на стані здоров'я населення, особливо з низьким рівнем достатку. Загальна нормативна добова калорійність для забезпечення нормального розвитку людського організму складає 3200 кКал. Таким чином, доцільно розрахувати індекси відношення нормативних фізіологічних вимірників харчування до фактичних.

Таблиця 3. Калорійність середньодобового раціону населення на одну особу, кКал

Регіон, область	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. у відсотках до 2000 р.	2011р. у відсотка х до 2010 р.
1	2	3	4	5	6	7
Україна	2661	2916	2933	2951	110,8	100,6
<i>Донецький</i>						
Донецька	2580	2937	2927	2974	115,2	101,6
Луганська	2331	2891	2846	2810	120,5	98,7
<i>Карпатський</i>						
Закарпатська	3054	3055	2981	3016	98,7	101,1
Івано-Франківська	2874	3112	2959	2975	103,5	100,5
Львівська	2761	2827	2837	2904	105,1	102,3
Чернівецька	2531	3022	2996	3005	118,7	100,3
<i>Подільський</i>						
Вінницька	2693	3269	3175	3217	119,4	101,3
Тернопільська	2900	2868	2931	2977	102,6	101,5
Хмельницька	2692	2997	2954	2949	109,5	99,8

1	2	3	4	5	6	7
Сумська	3021	3019	3054	2959	97,9	96,8
Харківська	2733	2892	2849	2827	103,4	99,2
<i>Центральний</i>						
Київська	2470	2650	2813	2788	112,8	99,1
Черкаська	2993	3252	3316	3244	108,3	97,8
<i>Поліський</i>						
Волинська	2585	2911	3146	3150	121,8	100,1
Житомирська	2616	2957	3151	3045	116,3	96,6
Рівненська	2583	2755	2937	3030	117,3	103,1
Чернігівська	3137	3051	3207	3181	101,4	99,1
<i>Придніпровський</i>						
Дніпропетровська	2607	2966	2854	2857	109,5	100,1
Запорізька	2671	2731	2778	2832	106,0	101,9
Кіровоградська	2870	2984	2887	2863	99,7	99,1
<i>Причорноморський</i>						
Автономна Республіка Крим	2413	2640	2825	2882	119,4	102,0
Миколаївська	2610	3169	3041	3078	117,9	101,2
Одеська	2404	2822	2839	2937	122,1	103,4
<i>Східний</i>						
Полтавська	2851	2975	3018	3041	106,6	100,7

* Розраховано за даними Держкомстату України: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 2010 рік / Державний комітет статистики; за загальним керівництвом Ю.М. Остапчука. – К., 2011.

Калорійність раціону почала з 1990 року знижуватися, хоча з 2000 року спостерігався її сталий приріст. Одним із негативних наслідків недостатньо якісного харчування за наявності економічної недоступності бідним верствам населення цінних продуктів харчування є зниження імунітету і зростання захворюваності, а отже й зниження продуктивності суспільної праці. Показники енергетичної ефективності у натуральному (кКал) та відносному (індексному) виразах є одними з важливих для визначення рівня ефективності аграрного природокористування. Як указано вище, загальна нормативна добова калорійність для забезпечення нормального розвитку людського організму складає 3200 кКал. Перерахуємо цей нормативний показник по відношенню до фактичної калорійності у таблиці 4.

Таблиця 4. Індеси калорійності середньодобового раціону населення на одну особу

Регіон, область	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.
1	2	3	4	5
Україна	0,83	0,91	0,91	0,92
<i>Донецький</i>				
Донецька	0,80	0,91	0,91	0,92
Луганська	0,72	0,90	0,88	0,87
<i>Карпатський</i>				
Закарпатська	0,95	0,99	0,93	0,94
1	2	3	4	5
Івано-Франківська	0,89	0,97	0,92	0,92
Львівська	0,86	0,88	0,88	0,90
Чернівецька	0,79	0,94	0,93	0,93
<i>Подільський</i>				
Вінницька	0,84	1,02	0,99	1,00
Тернопільська	0,90	0,89	0,91	0,93
Хмельницька	0,84	0,93	0,92	0,92
<i>Поліський</i>				
Волинська	0,80	0,90	0,98	0,98
Житомирська	0,81	0,92	0,98	0,95
Рівненська	0,80	0,86	0,91	0,94
Чернігівська	0,98	0,95	1,00	0,99
<i>Придніпровський</i>				
Дніпропетровська	0,81	0,92	0,89	0,89
Запорізька	0,83	0,85	0,86	0,88

Продовж таб. 4

1	2	3	4	5
Кіровоградська	0,89	0,93	0,90	0,89
<i>Причорноморський</i>				
Автономна Республіка Крим	0,75	0,82	0,88	0,90
Миколаївська	0,81	0,99	0,95	0,96
Одеська	0,75	0,88	0,88	0,91
Херсонська	0,91	0,96	0,94	0,98
<i>Східний</i>				
Полтавська	0,89	0,92	0,94	0,95
Сумська	0,94	0,94	0,95	0,92
Харківська	0,85	0,90	0,89	0,88
<i>Центральний</i>				
Київська	0,77	0,82	0,87	0,87
Черкаська	0,93	1,01	1,03	1,01

Так, у вітчизняному продовольчому комплексі намічається тенденція до відносної стабілізації та виходу із затяжної економічної, екологічної та соціальної кризи. Виходячи з вищевказаного, слідує, що одним з принципів гармонійного збалансованого розвитку продовольчого комплексу є стабілізація обсягів виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини з поступовим наближенням їх до державних потреб з урахуванням експортного продовольчого потенціалу держави. Навіть, якщо не зважати на якість раціону харчування у вітамінно-калорійному відношенні, розглянувши індекси калорійності середньодобового раціону населення. Органічне сільське господарство є адаптивним до природного середовища й базується на принципах екології та глибинних законах біології. Тому має право на існування думка, що органічне сільське господарство за своєю суттю є екологічним і біологічним одночасно. Термін «органічне сільське господарство» (Organic Agriculture) запровадила Міжнародна федерація органічного руху (IFOAM) вже понад тридцять років тому, і саме він в англomовному світі став узагальнюючим терміном, коли мова йде про адаптивну сільськогосподарську діяльність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті аналізу проблем ефективності використання та відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення встановлено, що використання, відтворення та збереження земельних ресурсів потрібно розглядати через призму відтворювальних процесів.

Для підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів аграрного сектора економіки, на нашу думку, необхідно, передусім, розробити та реалізувати основні концептуальні засади в цьому напрямі. Вони повинні включати в себе такі позиції: формування структурних елементів конкурентоспроможного земельного ринку; створення умов для раціонального використання виробничих і природних ресурсів; розроблення на державному, регіональному та місцевому рівнях державних програм підтримки органічного землеробства й виробництва екологічно чистої продукції.

Вважаємо, що запровадження органічного землеробства сприятиме підвищенню обсягів виробництва екологічно чистих продуктів харчування та сприятиме розширеному відтворенню родючості земель сільськогосподарського призначення. Проте, у зв'язку з необхідністю забезпечувати потрібні обсяги виробництва продовольства в асортиментному та калорійному відношенні, запровадження органічного землеробства потрібно здійснювати поетапно з урахуванням галузей національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Удосконалення управління природокористування в АПК / С. І. Дорогунцов, П. П. Борщевський, Б. М. Данилишин. – К.: Урожай, 1992. – 128 с.
2. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько; за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с.
3. Борщевський П., Л. Дейнеко. Продовольча безпека країни: стан і тенденції /П. Борщевський, Л. Дейнеко// Розбудова держави. – 2000. – № 1 – 6. – С. 66-73.

4. Дейнеко Л.В., Проблеми нормативного забезпечення контролю за безпечністю харчових продуктів в умовах вступу до СОТ /Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько// Конкуренентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції; за ред. О.В. Романенко – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. – С.134-136.
5. Дейнеко Л.В., Проблеми ефективного використання промислового потенціалу та удосконалення системи підготовки кадрів у харчовій промисловості. /Л.В. Дейнеко, Е.І. Шелудько// Економіка промисловості: зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 246-253.

УДК 631.152 (477)

Коренюк Петро Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка . **Виробництво економічно чистої продукції як чинник підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів.** Досліджено основні фактори впливу виробництва екологічно чистої продукції на відтворення земельних ресурсів. Проаналізовано сучасний стан земельно-ресурсного потенціалу, виробництва та споживання основних продуктів харчування в динаміці.

Ключові слова: продукція, земельні, відтворення, екологічна, ресурси, ефективність.

УДК 631.152 (477)

Коренюк Петр Иванович, доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой маркетинга, Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка. **Производство экономически чистой продукции как фактор повышения эффективности воспроизводства земельных ресурсов.** Исследованы основные факторы влияния производства экологически чистой продукции на воспроизводство земельных ресурсов. Проанализировано современное состояние земельно-ресурсного потенциала, производства и потребления основных продуктов питания в динамике.

Ключевые слова: продукция, земельные, воспроизведение, экологическая, ресурсы, эффективность.

UDC 631.152 (477)

Korenyuk Peter Ivanovich, Doctor of Economics, Professor, Head of Marketing, Poltava National Technical University named after Yuriy Kondratyuka. **Production cost friendly products as a factor in increasing the efficiency of land resources play.** We study the main impacts of environmentally friendly products for the reproduction of land resources. The modern state land - resources, production and consumption of staple foods in the dynamics.

Keywords: production, land, restoration, environmental, resources, efficiency.